

כי שם ה' אקרא, הבו גדל לאלקיננו.¹

ודרשו בגמ'²: תניא, רבי אומר: "כי שם ה' אקרא, הבו גדל לאלקיננו". אמר להם משה לישראל: בשעה שאני מזכיר שמו של הקב"ה, אתם הבו גדל.

ובשו"ת הרא"ש³ כתב: ושמעתי מאבא מארי ז"ל, שהיה אומר על כל ברכה וברכה שהיה שומע בכל מקום 'ברוך הוא וברוך שמו'. וזה הוא שאמר משה רבינו ע"ה: "כי שם ה' אקרא, הבו גדל לאלקיננו".

ולהלן נברר מהי דעת הפוסקים בזה, האם חובה לענות 'ברוך הוא וברוך שמו' אחר כל ברכה ששומע מפי המברך או שמא יש איסור בזה? או שיש לחלק בין הברכות?

נתיבי-עם

(א) סימן קסז סעיף ב.⁴

(ב) כתב הכף-החיים⁵ שלא יענו המסובין בברכת 'המוציא' 'ברוך הוא וברוך שמו', משום דהוי הפסק.

(ג) **ואנן בדידן, מנהגנו בירושלם לענות על כל ברכה גם על 'המוציא' וקידוש, וגם על שופר ומגילה,**

(ד) כיון שמרן פסק להלכה⁶, שצריך לענות 'ברוך הוא וברוך שמו' בכל ברכה. (ה) והפרי-חדש שישב על כיסא הרבנות בירושלם⁷ מצא יסוד לזה מהתלמוד⁸ (כמ"ש בחי' לסי' קכד).

(ו) וכן לד' החרדים (שהו"ד בברכ"י רי"ג) יסודתו ממדרש חז"ל. (ז) וה'מעשה רקח'⁸ העיד שכך מנהג העולם וקרא תגר⁹ על הדב"ש¹⁰ שחידש הלכה זו.

(ח) ונכון הדבר שמרן חיד"א חש לה, בכ"ז כתב שלא מצא ראייה מכרעת לאחד מן הצדדין ושאין למחות במי שעונה, (ט) הגם שהיו לנגד עיני קדשו דברי האור-החיים הקדוש בשיטתו (ראשון לציון בסוף ברכות) דמשנת חסידים שנה הרא"ש.

¹ דברים לב, ג.

² יומא לו ע"א.

³ כלל ד סימן יט.

⁴ בנתיבי עם נכתבה הלכה זו ביחס לסעיף ו בשו"ע, ונראה שיש ט"ס, מכיון שדברי כף החיים שמביא בהמשך מתייחסים לדברי הרמ"א בסעיף ב.

⁵ שם ס"ק כז וכ"כ בסימן קכז ס"ק כו.

⁶ או"ח סימן קכד סעיף ה: על כל ברכה שאדם שומע בכל מקום, אומר: 'ברוך הוא וברוך שמו'.
⁷ **רבי חזקיה די סילוה**, אחר שחזר משליחותו במצרים נתמנה לרבה של ירושלים, משנת ה'תנ"ד ועד לפטירתו בשנת ה'תנ"ו.

⁸ זה שמו של הספר **לרבי מסעוד חי רקח**, נ"ע בשנת תקכ"ח (1768). וכ"כ שם בהקדמה: וקרא שם חיבורו 'מעשה רקח' כשמו כן הוא, ריחו נודף בכל עברים... ובהמשך סיים בדברי שירה: יקשה ויתרץ כל כאיש פקח, על יד משנה-תורה לשם ניווח, רקח מרקחת **מעשה רקח**.

⁹ פירוש ביטוי זה הוא - התריס, מחה, יצא למאבק (מאבק דעות).

¹⁰ ר"ת: 'דבר שמואל' (שו"ת) **להרב שמואל אבוהב**, היה רב ופוסק בעיר ונציה ומגדולי חכמי איטליה, נ"ע בשנת ת"נ (1690).

(י) ועד אחרון מרן החבי"ף¹¹ בספרו חיים לראש¹², הזהיר את ב"ב שיענו 'ברוך הוא וברוך שמו' בברכת הקידוש בליל הסדר (א) ושומר זקנו החק"ל תפוחין קדישין¹³ היה עונה, והיינו טעמא משום שמאחר שנפסקה הלכה זו בשו"ע באין חילוק בין הברכות, חזר דינו כעניית אמן.

ברם, לנגדנו עומדים (ב) יסודות חזקים, (ג) השדי-חמד¹⁴ באסיפת דינים אות הפסק סי' ט, וגאון הדור רע"י ומיוזעי בספרו הבהיר (ד) חזון עובדיה דף רפ"ב¹⁵ וכן הכה"ח כדלעיל.

(ט) לכן, במקום שאין מנהג – מוטב שיזהרו, אבל **לגבי ירושלם שכך מנהגם – אין לנו לבטלו** מהני טעמי תריצי דכתיבנא.

עלי נתיבים

(א) הגה. ואם רבים מסובים, יכוונו לבם לשמוע ברכה ויענו 'אמן', והמברך יכוון ל'אמן' שאומרים (א"ז).

(ב) וז"ל: מי שהוא מחויב באותה ברכה ושומעה מאחרים לצאת י"ח, **אין לענות 'ברוך הוא וברוך שמו' אחר המברך משום הפסק.**

(ג) מנהג ירושלים יסודותיו ארבעה:
א. פסק השו"ע; ב. מדרש; ג. גמרא; ד. מנהג העולם.

(ד) מדייק מדברי השו"ע⁴: "על כל ברכה..." שיש לענות גם על ברכה שמחויב בה, כי כן כתב "כל" לרבות גם ברכות אלו.

(ה) ראה הגמ' בראש המאמר לעיל².

(ו) וז"ל¹⁶: ועוד במדרש¹⁷: בשעה שאני מזכיר שם של הקב"ה, אתם "הבו גְדֵל לאלקיננו", **מכאן שעונין 'ברוך הוא וברוך שמו' על הזכרת השם.**

(ז) בתחילה אקדים את תשובת ה'דבר שמואל¹⁸ וז"ל שם:
"פקפקתי הרבה מאין נשתרש הדבר הזה", ואחר כך מביא דברי הרא"ש בשם אביו וכתב עליהם: "ונראה שלא היה עונה אלא אחר המברך הברכה שיש בה שם ומלכות, כאילו היה מודה ומשתתף עמו לברך את ה' כמוהו, אבל כשהיחיד או ש"צ מזכיר השם כמה פעמים בק"ש, תפילה והלל **שהם חובה**... לא שייך לשומע אז להודות ולשבח יותר מן הקורא".

וסו"ד מדייק שם, שלענ"ד דברי הרא"ש מתייחסים לעניית 'ברוך הוא וברוך שמו' דוקא אחר המברך ברכה שאין העונה חייב בה, אבל לצאת י"ח איזו ברכה שהוא חייב בה בברכת חבירו המכווין להוציא... **אינו ראוי להפסיק כלל בעניית 'ברוך הוא וברוך שמו'**, שהרי נחשב לעונה 'אמן' ולשומע כעונה, כאילו פיו ולבו

¹¹ **רבי חיים פלאגי**, נ"ע בי"ז בשבט ה'תרכ"ח (1897), מגדולי חכמי איזמיר.

¹² דף לח ע"ב, בחלק ברכ"ות בחשבון סעיף ג.

¹³ סבו מצד אמו היה **ר' רפאל יוסף בן חיים חזון**, מחבר הספר חקרי לב. (חק"ל ר"ת: חקרי לב. משתמש כאן בביטוי זה בהשאלה מהופעתו בזה"ק ככינוי לשכינה הקדושה בליל שבת ובכל זמן שהיא נמצאת על מכונה ובתיקונה השלם לעת"ל. התרגום מארמית – שדה תפוחים קדושים).

¹⁴ ח"ו, מערכת ה"א, אסיפת דינים אות ט ד"ה ולענין אמירת 'ברוך הוא וברוך שמו', עמ' 395-396.

¹⁵ במהדורה משנת תשל"ט דין זה מופיע בדף קכז-קל ועיי"ש בהערה יד.

¹⁶ ספר חרדים **לרבי אלעזר בן משה אזקרי** (נ"ע בשנת ש"ס (1600)), מצוות עשה מדברי קבלה ומדברי סופרים, פרק ד סעיף יז.

¹⁷ ילקוט שמעוני משלי רמז תקמו.

¹⁸ תשובה רצה עמ' פ.

שיום באמירת אותה ברכה שמברך חבירו **והוי כמפסיק בברכה עצמה** ומוסיף ומשנה מטבע שטבעו חכמים בברכות, **ולכן השומע יחדל ולו דומיה תהלה**.

ולהלן תורף דברי ה'מעשה רקח' שם¹⁹ :

- א. מ"ש הדב"ש הוא מסברא דנפשיה.
- ב. קשה, אם שומע כעונה, גם 'אמן' לא יענה, כי העונה אחר ברכתיו ה"ז מגונה?
- ג. מתשובת הרא"ש מוכח שעל **כל** ברכה צריך לענות, ולא חילק בדבר.
- ד. הטור והב"י העתיקו דברי הרא"ש להלכה וגם הם לא חילקו.
- ה. מקור דברי הרא"ש מהגמ' ומשמע משם שעל **כל** מין ברכה צריך לענות.
- ו. מוכיח שם שאין לדמות העונה למברך ממש בכל פרטיו, ועניית 'אמן' שנאסרה למברך עצמו, אבל הותרה לו כששומע אחר זה מפני שאינו אלא להודות על הברכה שבירך האחר וכדי שתחשב לו כאילו ברכה הוא עצמו שמאמין בה, לכך הוא עונה 'אמן' וזה לא נקרא הפסק, **והוא הדין והוא הטעם ב'ברוך הוא וברוך שמו', כיון שהוא להודות ולגדל שמו יתברך שיצא מפי המברך, אין זה חשוב הפסק דודאי הוי נמי מעין הברכה**.
- ז. ע"פ האמור ומבואר לעיל והסברא והמנהג הם עמודי ההוראה, שהרי בכל תפוצות ישראל אשר שמענו שמעם בכל הברכות שהש"צ מברך להוציא את הרבים ידי חובתם ובכללם ברכת שופר והלל ומגילה וכיו"ב, כל הקהל כאחד עונים ואומרים 'ברוך הוא וברוך שמו'. הייתכן שכל הדורות הקודמים לא יצאו ידי חובתם?

ח. ידוע דגדול המנהג.

ט. ועוד מוסיף שם **עדות אישית** שאפילו בק"ק ספרדים שהיה מתפלל בו הרב החסיד הנ"ל (הדב"ש) כאשר הוא מפורסם לכל, **לא ראיתי ולא שמעתי מי שעושה כן**, ואחרי נשיקת עפרת זֶהב לוי²⁰, חס לן שלא לחוש לכבוד המקום ב"ה ולמנוע עצמינו מלגדל ולרומם שמו הגדול ב"ה לעד ובפרט ע"פ הסוד שאומרים **שיש סוד גדול וכוונה עצומה בעניית 'ברוך הוא וברוך שמו'**, אמן על כל ברכה ותהלה.

י. וסיים דבריו שגם הרב הגדול ר"מ ואב"ד כמהר"ר יצחק פאציפיקו נר"ו הודה לדבריו וחיבר גם הוא פסק על זה בראיות נכונות.

(ח) ואלו דבריו²¹ : ועתה אמת אגיד, כי כמעט שעברתי בפרק זה לא מצאתי ראייה מכרעת במי שמכווין לשמוע כל הברכה לאחד מהצדדין, אמנם הואיל ונפק מפום אריוותא כמ"ש הרב הנז' ²² **נכון ליזהר, אך אין למחות במי שעונה 'ברוך הוא וברוך שמו'**.

וכ"כ בספרו יוסף אומץ²³, אך סיים שם : ומנהג העולם – יודעים ולא יודעים – לענות 'ברוך הוא וברוך שמו' אף בברכה שיוצאים בה ידי חובה.

(ט) כפי שכתב בברכי יוסף²⁴ והרב ראשון לציון בסוף שיטתו לברכות כתב דמשנת חסידים שנה הרא"ש ואין לזה עיקר מהגמרא, וההיא דיומא בשם המפורש היא, ודלא כהפר"ח.

¹⁹ הלכות ברכות פרק א הלכה יא.

²⁰ ע"פ איוב כח, ו.

²¹ ברכי יוסף אורח חיים סימן ריג ס"ק ג.

²² כוונתו ל'דבר שמואל' שהביא בתחילת דבריו.

²³ סימן ע, סעיף ד, סימן קכ"ח דין א : ואני הדל לא מצאתי ראייה מכרעת לאסור ויש לחוש לסברת

הרב 'דבר שמואל' ודעמיה, אך אין למחות בעונים.

²⁴ סימן קכד א, דין ה.

(י) ז"ל: ויזהיר המברך מקודם לבני ביתו, שיענו 'בְרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ' ו'אמן' על כל ברכה וברכה בכוונה גדולה ובשמחה רבה, ולא יהיו מדברים כלל בשעת הברכה וגם אחר הברכה עד שיגמרו לאכול מאותה ברכה שבירך ועל גדול הבית מוטל למיהב דעתיה על זה מבלי שיכעוס כלל כ"א בניחותא ובלשון רכה.

(יא) כך מסופר בספר לב חיים²⁵: נער הייתי גם זקנתי, ונתגדלתי על ברכי יוסף, הרב הגדול מן זקני ז"ל, והיה נוהג לענות 'בְרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ' על כל ברכה שהיה יוצא בה ידי חובה, וכן נהגו כל הרבנים אחריו. ומאחר שאין האיסור ברור בפוסקים, ובודאי שיש לקיים המנהג לכתחילה.

ועוד מצאתי בחיבור של בנו 'נדיב לב'²⁶, שהביא דעת השכנה"ג, דס"ל שדברי הרא"ש נאמרו גם על כל הזכרת ה' ולא דוקא באומר ברכה, והביא ראיה מהפיוט "אתה כוננת"²⁷ שכתב שהכהנים והעם כשהיו שומעים את שם המפורש היו אומרים בשכמל"ו, ומכאן שאע"פ שלא הייתה שם ברכה אלא רק הזכרה בעלמא היו אומרים בשכמל"ו.

(ב) לצד המחלוקת רבי עמרם זצ"ל בכינוי זה "יסודות חזקים" מגלה בענווה גדולה יחס של כבוד והערכה רבה לשני הפוסקים הגדולים האלה: מחד, רבי חיים חזקיהו מדיני, רבה של העיר חברון ומחבר ה'שְׁדֵי חֶמְד' ומאידך (כ-90 שנה אחריו) הרב עובדיה יוסף זצ"ל בעל ה'חזון עובדיה'.

(ג) ז"ל שם: ואני ההדיוט, אחר שקראתי בכל לב דבריהם דרבנן קדישי הנ"ל (דס"ל שאין לענות ב"ה וב"ש), ויתר על כן בספרים חדשים... ראיתי כי דברי מן חיד"א נאמנו מחד שצריך ליזהר ואין למחות לאחרים... ואין לנטות מהכרעה זו, כי באמת דעת הסוברים דהוי הפסק נראית יותר מוכרחת ולו יהי אלא ספק יש ליזהר ושב ואל תעשה עדיף.

אולם הרוצה לצאת י"ח החולקים, די לו במה שיהרהר בלבו 'בְרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ' (בשם הרב 'בית אהרן').

ובהמשך דבריו מביא בשם המהר"ם שיק (או"ח נא) שכתב ליישב המנהג לענות ב"ה וב"ש, ומותר הדבר מצד הדין ואין בזה חשש הפסק.

אך כתב עליו ש"לא היו למראה עיניו דברי הרבנים האוסרים²⁸... ואני ההדיוט, אף אחר שראיתי דברי הגאון הנ"ל לא זיתי מדעתי הראשונה שיש לחוש לדעת הסוברים שהוא הפסק, אבל אין לגעור במה שנוהגים לאמרו".

(ד) הרב האריך שם כיד ה' הטובה עליו, וראשית דבריו תמיהה גדולה על דברי ה'חיים לראש' ז"ל: "ונוראות נפלאות איך הרב מזהיר במה שמערערים ע"ז הרבה מגדולי האחרונים" ובהמשך שם: "לומר שיזהיר... נפלאה דעת ממני, נשגבה לא אוכל לה"²⁹.

ומסיק שם להלכה, כדעת הרבה פוסקים האוסרים בזה, ואם כי אין למחות בחזקה, אבל יש לדבר ולהסביר בלשון של זהורית, שיזהרו שלא לענות 'בְרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ' בברכה שיוצאים בה י"ח, זוהי דרך ישרה שיבור לו האדם.

²⁵ לרבי חיים בן יעקב פלאגי, חלק ג סימן קט עמ' רצא.

²⁶ לרבי חיים דוד חזן, חלק או"ח סימן א.

²⁷ שחיבר המשורר רבי משה בן עזרא שחי בספרד במאה ה"א והיה מורה - חבר של ריה"ל.

²⁸ כי ספרי הרבנים הספרדים לא נתפשטו במקומותיהם (שם).

²⁹ ע"פ תהלים קלט, ו: פליאה דעת ממני, נשגבה לא אוכל לה.

- תמצית האמור לעיל היא, שנחלקו בדין זה הפוסקים מערכה מול מערכה –

דעת האוסרים לענות 'בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ' אַחַר בְּרוּכֹת שְׁמוֹ בְּהֵם י"ח: מטה יהודה, נודע ביהודה, דבר שמואל (דב"ש), מגן אברהם³⁰, שושנים לדוד³¹, אור החיים, שדי חמד, בית אהרן, כף החיים, חזון עובדיה.

דעת הסוברים שיש לענות תמיד 'בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ' גם אַחַר בְּרוּכֹת שְׁמוֹ בְּהֵם י"ח מבוססת על ה: מדרש, גמ', הרא"ש, השו"ע, מנהג העולם וכך סברו: ספר חרדים, פר"ח, מעשה רוקח, זכור לאברהם³², החקרי לב, נדיב לב, החבי"ף.

(ט) הנתיבי-עם פוסק בנחרצות לגבי מנהג ירושלים שנהגו לענות ולכן אין לנו לבטל מנהגם, אך מגלה זהירות רבה ביחס לשאר מקומות שאין בהם מנהג ברור שמוטב ליזהר ולא לענות כדעתם של האוסרים.

- מנהג מרוקו ועוד מקומות

במרוקו ובעוד מקומות נהגו לענות 'בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ' על כל ברכה, והגאון רבי שלום משאש זצ"ל עמד בתוקף כוחו להחזיק מנהג זה ושממנו אין לזוז ז"ל³³: מיום בואי לארץ ועד עתה, זה י"ב שנים ויותר, לא שיניתי שום מנהג ממה שהייתי נוהג במרוקו, ומנהג זה בכלל, כי במרוקו לא נשמע מנהג זה בכלל, וכל העם כקטון כגדול, ובכללם רבנים גדולים ועצומים, **היו עונים 'בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ' על כל ברכה בלי שום חילוק**³⁴.

ועיין בזה בשו"ת 'אמרי אליהו'³⁵ שהעלה שם למסקנה לענ"ד, שבארצנו הקדושה מאחר וכמה גדולים ובראשם מרן הגרע"י זצ"ל נקטו להלכה להחמיר שלא לענות ורבים כיום נזהרים בזה ונוקטים לחומרא, **יש להתייחס בזה לדבריהם לחומרא ולא לענות לכתחילה, אך הרוצה לענות, הרשות בידו ואין מוחין בו.**

אברהם תורגמן, אפרת

עש"ק י"ב תשרי ה'תש"פ
יה"ר שיהא עמלנו ולימודנו בכתיבת מאמר זה,
לע"נ או"מ **שמעון בר עישה** ז"ל,
שהיום פקידת שנתו.
תנצב"ה.

³⁰ או"ח סימן קכד ס"ק ט.

³¹ **לרבי דוד פארדו**, בפירוש המשנה ברכות פרק ח, דף י"ד ע"ב.

³² **לרבי אברהם בן שמואל אלקלעי**, חלק ג, או"ח אות ב, ס"ק יח, דף ג ע"א.

³³ ירחון אור תורה כסלו תשנ"ז, סי' כא; אור המערב טבת-שבט תשנ"א, עמ' 24-28.

³⁴ ועיין עוד בספר 'דברי שלום ואמת' **לרבי שלמה טולידאנו**, חלק א עמ' 138-141 ושם מביא מקורות נוספים לצידוק מנהג זה.

³⁵ **לרבי אליהו בן אברהם מלכא**, חלק ב סימן ב' בענין עניית 'בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ' בברכה שיוצא בה ידי חובה. וע"ע שם בסימנים ו' ז'.